

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü Sanal Ortamda

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALÛK AKALIN

Türk Dil Kurumunun Harran Üniversitesi ile iş birliği içerisinde 25-29 Mart 2008 günlerinde Şanlıurfa'da gerçekleştirdiği Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nın açılış oturumunda *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü* sanal ortamda kullanıma açıldı.

Veri tabanını Türk Dil Kurumunun 1963 - 1982 yılları arasında on iki cilt olarak yayımladığı *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* ile yine Türk Dil Kurumunun özellikle son yirmi yılda yayımladığı ağız çalışmalarının sözlükçelerinin oluşturduğu bu sözlükte 231.268 söz varlığı bulunmaktadır.

Türkçe Sözlük, 'ağız' sözünü dil bilimi terimi olarak "Bir dilin sınırları içinde, bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş özelliği" biçiminde tanımlıyor. Söyleyiş özellikleri, ses farklılıklarına dayanmakta ve dil bilgisinin bir dalı olan ses bilgisinin inceleme alanına girmektedir.

Türk dili tarihinde ses değişiklikleri, ilk yazılı kaynaklarımızın ait olduğu Eski Türkçe Dönemine kadar uzanmaktadır. Bunlar, bazı biçim bilgisi farklılıklarıyla birleşerek bugünkü bilgilerimize göre dilimizin ilk ağızları olan

N ve Y ağızlarının oluşmasına yol açmıştır. Birtakım ses bilgisi değişikliklerine dayanan ağızlardan bazıları biçim bilgisindeki farklılaşmalarla birlikte lehçe olarak gelişme eğilimine girmiştir. Bu ağızları konuşan Türk topluluklarının siyasi güç hâline gelmesi de Türk dilinin kollarının bağımsız birer yazı dili olarak kurulmasını sağlamıştır.

Doğal gelişimleri içerisinde Türk yazı dilleri temelde bu ağız farklılıklarına dayanmaktadır. Ancak, dil dışı gelişmelerle ve müdahalelerle bazen ağızların yazı diline dönüştürüldüğünü de belirtmek gerekir. Çarlık Rusyası'nda ve daha sonra Sovyetler Birliği döneminde yürütülen çalışmalarla Sibiry'a'daki Türk soylu halkların ağızlarının yazı diline dönüştürülmesi, Kazak Türkçesinin bir ağızı iken Karakalpakçanın yazı dili hâline getirilmesi dil dışı gelişmelerin en çarpıcı örnekleridir.

Türk Dil Kurumu, gerek Türkiye Türkçesi ağızlarını gerek kardeş Türk cumhuriyetlerindeki ve topluluklarındaki ağızları genel Türk dilinin zenginlikleri olarak görmekte, konuya tamamen dil bilimsel açıdan yaklaşmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar, dil tarihimizin karanlıkta kalan yönlerini aydınlatmaya yardımcı olmakta, yazı dilimizde bulunmayan biçimlerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır.

Bölge ağızlarından yapılan derlemeler, konuşma dili örnekleri olduğu için bir yandan dil bilimciler için dil malzemesi oluştururken diğer yandan bu derlemelerin halk hikâyesi, efsane, masal, destan gibi sözlü edebiyat ürünleri olması dolayısıyla halk bilimi ile uğraşanlar için araştırma konusu olmaktadır. Ağız derlemeleri bu bakımdan kültürümüzün en değerli hazineleridir.

Yeni kitle iletişim ortamlarının yaygınlaşmasıyla sözlü kültür ürünlerimizin giderek unutulması, bu zenginliğimizin yok olması gibi bir tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Bu durum, bölge ağızlarından derlemelerin zaman kaybetmeden yapılması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Ağız çalışmaları için derlemenin yanı sıra halk edebiyatı ürünlerinin günümüzün en son teknolojik aygıtlarıyla sesli ve görüntülü olarak derlenerek sayısal ortama aktarılması, geleceğe aktaracağımız en değerli hazinemiz olacaktır.

Ağızlar üzerine yapılan çalışmaların önemli bir bölümünü söz derleme çalışması oluşturur. Yazı dilinde kullanılmayan ancak bölge ağızlarında canlı bir biçimde yaşayan söz varlığı dilimizin en önemli zenginliklerindendir. Türkçede yüzyıllarca kullanıldıktan sonra zamanla sıklığını yitirerek ve kullanımdan düşen sözlerimiz bölge ağızlarında korunmuştur. Böylelikle âdeta Türkçenin belleği özelliğini kazanan ağızlarımızda yer alan binlerce sözcük, Türkçenin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve özleştirilmesi

çalışmalarında yararlanmamız için önemli bir kaynak olarak önümüzde durmaktadır.

Ağızların söz varlığı, o bölgenin kültür zenginliği olduğu gibi alıntı sözlerin kaynağı üzerine yapılacak çalışmalarla kültür ilişkilerinin ve etkileşimlerinin de göstergesidir. Bir yörenin söz varlığı, oradaki halkın kültür yapısını, dünyaya bakışını, olayları algılama biçimini kısacası kültür özelliklerini ortaya koyar. Söz varlığındaki alıntılar da orada yaşayanların diğer kültürlerle yaşadığı etkileşim ve boyutları konusunda ipuçları verir.

İşte bütün bu özellikleriyle bölge ağızları üzerine yapılacak araştırmalar dil bilimi açısından olduğu kadar kültürümüz açısından da çok büyük önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte her alanda olduğu gibi dil alanında da bilimsel ölçütlere dayalı çalışmalar başlatılmıştır. Ancak Türk dili üzerindeki çalışmaların başlangıcının çok daha gerilere, yaklaşık bin yıl öncesine uzandığını belirtmek gerekir.

Bu yıl bininci doğum yılını kutlayacağımız Kâşgarlı Mahmud'un ünlü eseri *Divânü Lûgat-it-Türk*; Türk dilinin ilk sözlüğü, ilk dil bilgisi kitabı, ilk ansiklopedisi olması dolayısıyla Türk dili araştırmalarının tarihini yaklaşık bin yıl öncesine götürmemizi sağlamaktadır. *Hakaniye* (sonradan bilim çevrelerince verilen adla *Karahanlı*) hanedanının bir şehzadesi iken tahta çıkan babasını ve ailesinin büyük bir bölümünü kanlı bir darbe sonucunda kaybeden Kâşgarlı Mahmud ülkesinden ayrılıp Türk toplulukları arasında yaklaşık yirmi yıl dolaşarak 1072 yılında kaleme alacağı *Divânü Lûgat-it-Türk* için malzeme toplamaya başlamıştır. Döneminin Türk yazı dillerini, lehçelerini ve ağızlarını ayrıntılı bir biçimde inceleyen ve söz

Divânü Lûgat-it-Türk'deki harita

varlığını bir araya getiren Kâşgarlı Mahmud, eserine "Türk Lehçeleri Divanı", yani "Türk Lehçeleri Sözlüğü" adını vermiştir. Kâşgarlı'nın döneminin bütün lehçelerini, yazı dillerini ve ağızlarını "Türk" adı altında toplaması son derece anlamlıdır.

Dönemindeki Türk dilinin ağızlarını da belirleyebildiği özellikler ve söz varlığıyla ortaya koyan Kâşgarlı Mahmud; bu çalışmasıyla ilk Türk dil bilimcisi ve sözlükçüsü olmasının yanı sıra ilk derlemecisi unvanını da kazanmıştır. Bu eseri dolayısıyla Türk yazı dillerinin, lehçelerinin ve

ağızlarının ilk derleyicisi ve araştırmacısı olma özelliğini de kazanan Kâşgarlı, günümüz ağız araştırmacılarının, derlemcilerinin atası sayılmalıdır.

Kâşgarlı Mahmud'un yazdığını belirttiği Türkçenin ilk dil bilgisi kitabı *Kitabu Cevahirü'n-Nahv fi Lûgat-it-Türk* ne yazık ki günümüze ulaşmadığı gibi bu ilk ağız araştırmacımızdan sonra uzun süre benzer nitelikte eser yazan kişi de çıkmamıştır. Yalnızca bazı eserlerde, özellikle gezi kitaplarında bölge ağızlarının dil özelliklerine ve söz varlığına yönelik bilgiler bulunmaktadır.

Bu nitelikteki en önemli eser, ünlü gezginimiz Evliya Çelebi'nin *Seyahatname'si*dir. Gezdiği, gördüğü yerler hakkında bilgiler veren Evliya Çelebi, aynı zamanda bu yerlerde konuşulmakta olan diller ve ağızlar üzerine örnekleri de eserine almıştır. Ağız özelliklerinin yanı sıra *Seyahatname'si*ne aldığı yerel söz varlığıyla ağız araştırmacıları için önemli bir kaynak sunan Evliya Çelebi olağanüstü gözlemciliği ile her konuda olduğu gibi bu konuda da ayrıntılar aktarmıştır.

Bu eserlerin yanı sıra bölge ağızlarımızla ilgili bilgiler içeren az sayıdaki eserle, yabancıların yazdığı sınırlı sayıdaki eser dışında Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığının bir araya getirilmesi uğrunda ilk girişim, 1920 yılında Maarif Vekilliği Hars Müdürü Besim (Atalay) Bey'in yazı dilinde kullanılmayan ama halk ağzında kullanılan sözlerin derlenmesi çalışmasıdır.

Besim Atalay

Harf Devrimi yıllarında bir yandan alfabe ve yazım kuralları belirlenirken yeni kurulan Dil Encümeni de halk ağzından söz derleme işinin önemini düşünerek çalışmalara girişmişti. Encümen üyelerinden Ragıp Hulusi (Özdem) Bey, bu derlemeleri işleme görevini üzerine almıştı. Ancak, Encümen'in 1931 yılında kaldırılmasıyla bu iş de durmuştur.

Maarif Vekilliğinin 1920'de topladığı, Dil Encümeninin de Harf Devrimi yıllarında derlediği sözlerin bir bölümü Hamit Zübeyir (Koşay) ve İshak Refet (İşıtman) tarafından düzenlenerek 1922'de *Ana Dilden Derlemeler* adıyla yayımlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün isteği doğrultusunda 12 Temmuz 1932 günü Türk Dil Kurumunun kuruluşuyla birlikte Türk dili tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe

eriştirmek amacındaki Kurumun kuruluşundan yaklaşık üç ay sonra 26 Eylül 1932 günü Dolmabahçe Sarayı'nda bir dil kurultayı toplanması talimatını veren Atatürk, bu kurultayın hazırlık aşamalarını yakından izlemiştir.

Kurultay'a dil bilimcilerin, öğretmenlerin yanı sıra dönemin tanınmış şair ve yazarlarının da katılmasını isteyen Atatürk, Türkçeyi yabancı öğelerden arınmış bir biçimde konuşanların dağlarda, ovalarda, köylerde yaşayan Yörükler, Türkmenler olduğu düşüncesiyle yurdun değişik yörelerinden köylülerin de Kurultay'a getirilmesini istemiştir. Amaç, Türkçenin söz varlığının geliştirilmesi çalışmalarında halk dilinden yararlanmanın yollarını aramaktır. Kurultay'a Adana'dan Yörükler, Kütahya'dan Karakeçili aşiretinden temsilciler de davet

edilir. İstanbul basını Dolmabahçe Sarayı'nın köylü konukları ile ilgili olarak yazılar yayımlar. İşte bu coşku ile Kurultay açılır. Kurultay'da yapılan konuşmaların sarayın duvarları arasında kalmaması, halka duyurulması amacıyla oturumlar radyodan canlı olarak yayımlanır. Türk radyo yayıncılığı tarihindeki ilk canlı yayınlarından biridir, Birinci Türk Dili Kurultayı...

Kurultay'da seçilen Genel Merkez Kuruluna tüzükte ve çalışma programında verilen görevler arasında halk dilinde ve eski kitaplarda bulunan Türkçenin söz zenginliğini toplayıp ortaya koymak ilk sırada yer almaktaydı.

Eski kitapların taranması görevi "Lügat-Filoloji Koluna", halk ağzından söz derleme işi de "Derleme Kolu"na verilir. Ancak, yurt genelinde en uzak yerleşim birimlerinin yanı sıra göçebe yaşayan topluluklara kadar gidilerek yapılacak derleme, Kurumun gücünü aşmaktaydı. Dönemin Millî Eğitim Bakanı olan ve Türk Dil Kurumu tüzüğü gereğince aynı zamanda Türk Dil Kurumu Başkanlığı görevini yürüten Dr. Reşit Galip, söz derleme çalışmasının devlet eliyle yürütülmesi için hazırladığı "astüzük"ü, 1932 sonlarında o günkü adı İcra Vekilleri Heyeti olan Bakanlar Kurulundan geçirerek derleme işine resmîyet kazandırmıştı. "Astüzük"e göre illerde valilerin, ilçelerde kaymakamların başkanlığında birer Derleme Kurulu oluşturulmuş, okullar derleme ocağına dönüştürülmüş, böylece yurt çapında bir seferberlik başlatılmıştı. Başta öğretmenler olmak üzere adliye, ziraat, orman, tapu, vergi dairelerindeki memurlar, subaylar, belediye çalışanları, doktorlar, baytarlar derleme işiyle görevlendirilmiş bulunuyordu. Kamu

görevlilerinin yanı sıra halkevleri üyeleri ile dile meraklı kişiler de bu seferberlikte görev almaktaydı.

Türk Dil Kurumu, halk ağzından söz derlemesinin nasıl yapılacağını göstermek üzere *Söz Derleme Kılavuzu* adıyla bir kitapçık da yayımlamıştı. Derleyicilerin kitapçıkta belirtilen kurallara uyarak derleyecekleri sözleri yazmaları için hazırlanan fişler yurdun dört bir köşesine dağıtılmıştı. Bütün bu hazırlıklardan sonra, 1933 yılının ilk günlerinde ülkede geniş katılımlı bir biçimde halk ağzından söz derleme çalışması başlatılmış oluyordu.

Türkçenin dil bilgisi araştırmaları, tarihsel metinlerin taranması, terimler üzerinde çalışmalar genelde Kurum çatısı altında yürütülürken halk ağzından söz derleme çalışması geniş bir derleyici kadrosuyla halkın içerisinde yürütülüyordu. Bu büyük seferberlik, beş bine yakın derleyicinin yanı sıra iller ve ilçeler arasında da bir yarışa dönüşmüştü.

Derleme çalışmasının başlamasından yaklaşık bir ay sonra, 9 Şubat 1933 günü Çanakkale'den gönderilen altı yüz yirmi fişle birlikte ilk verimler Kuruma ulaşmıştır. Bunu Burdur, Muğla, Adana, Bilecik, Denizli, Sivas, Diyarbakır, Kayseri, Çankırı, Kırşehir, Mersin, Ordu, Amasya, Ankara, Bolu, Niğde, Kocaeli, Zonguldak, Giresun ve Eskişehir'den gönderilen derleme fişleri izledi. Şubat sonuna gelindiğinde gönderilen fişler dört bine yaklaşmıştı. Bu sayı 1933 yılının Mart ayı sonunda otuz beş bini, Ağustos sonunda ise yüz yirmi altı bini bulmuştu.

Derleme çalışmalarının başladığı günlerde yabancı kaynaklı sözlere karşılık bulma çalışmasının bir başka uygulaması ise gazeteler aracılığıyla yürütülmeye başlanmıştı. Kurum, mart ayından başlayarak

her gün açıklayacağı on altı sözcüğün gazeteler aracılığıyla halka duyurulmasını ve halkın bu sözcüklerin yerine yörelerinde kullandıkları Türkçe karşı-

Dil seferberliğinde yeni hamle başladı

Dil Cemiyetinin verdiği arapça, farsça ilk 16 kelimeyi bugün neşrediyoruz ..

Dilinin millileşmesini isteyen her vatandaş bu davaya elinden gelen yardım yapmaya kendisini mecbur bilmelidir

Büyük Gazinin kâmi realitiği altında toplanan Dil Cemiyetinin emniyetli toplantısındaki yabancî kelimeleri türkçeleştirmek için büyük seferberliğe karar verdiğini yazmıştı. Millî dil yapılıncasına bütün millîyet hareket etmek bir işbirliği en büyük millî emri olan Gazinin ilhamı olmalıdır. Her tarafta bu işi yaparken diğer taraftan Türk milliyetinde dilini seven, dilinin millileşmesini isteyen her vatandaş bu davaya elinden gelen yardımı göstermek farzıdır bulması olmalıdır.

Her gün Dil Cemiyetinin Şemset'in Sami kasımından ayırmış olduğu müeyyine kelimelerin listesi neşredilecektir. Okuyucularımızdan her kelimenin karşılığı olanca gelen kelimeleri de gazetesinde neşredilecektir. Her vatandaş millî dilin yapılması içinde bir hissiyet olmasın ve büyük şeref aldığını görsün diye bilsin. Ve ancak bütün vatandaşların okuması, sevmesi ve milliyetinin birliğini tamamlaması

le vicdanla gelen bir emirdir ki bu kâsten millî vatanı alabilir. O zaman bu kâsten hatırlanarak istenir:

İlk 16 kelime

ANKARA, 11. A. A. — T. D. T. Cemiyetinin 1 Numaralı anket listesidir. Aşağıdaki arapça ve farsça kelimelerin öz türkçe karşılıkları aranacaktır:

Adap, Aferin, Afet, Ağah, Ahenk, Alâ-yık, Alet, Ama, Aman, Amir - Emirden - Asayık, Asude, Atı, Ayın, Ayna - Ayine, Azade.

İçin görsün gelen bir Türkün bu seferberlikte kayıtsız durmayacağı bilirdir. Dil kâli ed-

len ilk kelimeleri bugün neşrediyoruz. Okuyucularımız Dil Cemiyetinin din çıkaran tebliğindeki şu satırları okuyarak hatırlanarak istenir:

"Listedeki kelimelere karşılık arayan her sâkinin anladığı dilinceye yakın başka dilinceye de gözünde bulundurmamak, doğru ve uygun karşılık bulmaya yarayan. Birinci listede çıkacak kelimelerden bir de — Atı — dir. Buna karşılık arayan buna çok yakın olan — İstikbal —, — mistakbal — kelimeleri aradaki ince ayrılığı da dilinceye edir.

Bir sâkinin anladığı türki dilinceye ayrı ayrı karşılıklar gösterilebilir. — Atı — sâkinin gelecekte zaman, — asayık — dilincilerin uyum işi zamanın birinden çıkıp karşılıklı anlatılmaması kâline ayrı ayrı karşılık ileri sürülebilir. — İstikbal — sâkinin zaman — ve — kârlama — manaları da bildirir."

lıkları bildirmelerini istemişti. Karşılık aranacak yabancı sözler ilk kez 11 Mart 1933 günü açıklandı. İlk on altı sözcük *adap, aferin, afet, agâh, ahenk, alayış, alet, ama, aman, amir, asayış, asude, ati, ayin, ayna, azade* idi. Bu sözcükler, 12 Mart 1933 günlü gazetelerde yer aldı. Bu listeyi her gün açıklanan on altı sözcükten oluşan yeni listeler izledi. Birkaç gün sonra gazeteler halkın gönderdiği karşılıkları da yayımlamaya başladı.

Öte yandan bir seferberlik hâlinde yurt çapında yürütülen derleme çalışması sonucunda gönderilen fişler Kurumda değerlendiriliyor, tasnif ediliyordu. Bu fişler *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*'nde de değerlendirilmek üzere İstanbul'a gönderilir. İstanbul Üniversitesinde toplanan öğretmenler tarafından taranarak yabancı sözlere karşılık olabilecek sözcükler ayrıca fişlere geçirildikten sonra Ankara'ya geri getirilir.

İkinci Türk Dili Kurultayı'nın toplanmasından önceki günlerde, 1934 yılı Temmuz sonlarında, fişlerin sayısı yüz otuz bine ulaşmıştı. Derlenen fişlerin yanı sıra gazetelerdeki sormacaya gönderilen karşılıklarla gönüllülerin özel olarak gönderdiği sözler ve eski Dil Encümeninden kalan fişler de Kurumun Derleme Kolunda işlenerek ayrıca yirmi bir bine yaklaşan fiş hazırlanmıştı. Bütün bu çalışmalar sonucunda halk ağzından derlenen sözlerin sayısı 153.504'ü buldu. Bu fişler, birinci cildi 1939 yılında yayımlanan ve altı ciltte tamamlanan *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*'nin oluşmasını sağladı.

Altı cildin ilk dört cildi, halk ağzındaki sözlerin a'dan z'ye sıralanmış, kullanıldığı yerleri, farklı söyleyiş biçimlerini ve anlamlarını veren sözlük bölümü idi. 1939 - 1951 yıllarında yayımlanan ve 1.709 sayfadan oluşan dört ciltlik sözlük bölümünde yaklaşık otuz bin sözcük bulunmaktaydı.

Bu dört cildi 1952 yılında yayımlanan ve halk bilimi 'folklor' sözlerini içeren altıncı cilt, 1957 yılında yayımlanan ve yazı dilinden halk ağzına karşılıkları içeren beşinci cilt izlemiştir.

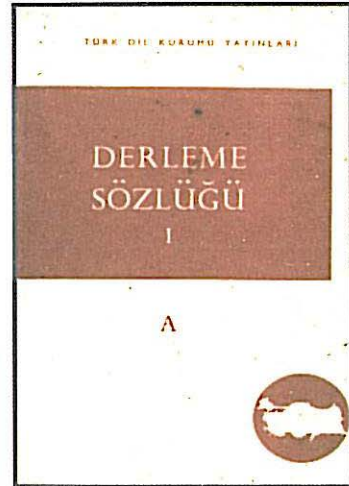

Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi büyük bir ihtiyacı karşılamıştı. Ancak bu derleme çalışmasında görev alan ve sayıları beş bine yaklaşan derleyicilerin adları, öğrenim durumları,

kaç fiş derledikleri belli değildi. Valilerin başkanlığındaki “derleme heyetleri”, kaymakamların başkanlığındaki “derleme şubeleri”, okul müdürlerinin başkanlığındaki “derleme ocakları” aracılığıyla yapılan çalışmalar, âdeta “emir komuta zinciri” içerisinde yürütülmüştü. İşin bir yarışa dönüştürülmesi, amaca uygun olmayan derlemelerin yapılmasına yol açmıştı. Son cildin de yayımlanmasından sonra birinci derleme işi 1957 yılında sona ermiş oluyordu. Ama halk ağzındaki sözlerin çoğunun bu sözlüğe girmediği, sözlerde ve tanımlarında yanlışlar bulunduğu, halk ağzında yaygın biçimde yaşayan ve sözlerde kullanılan /è/, /h/, /ŋ/ gibi seslerin gösterilmediği derlemelerdeki eksik ve yanlışlar olarak dikkati çekiyordu.

Kurum, bu eksiklerin ve yanlışların giderilmesi düşüncesiyle 1952 yılında yeni bir derleme çalışmasına girişmişti. İkinci derlemede kamu kurumlarından resmî görevlendirme yapılması gibi bir uygulamaya gidilmemiş, gönüllülerin katkılarıyla derleme çalışmasının gerçekleştirilmesi ilkesi benimsenmişti. Kamuoyuna yeni bir derleme yapılacağı duyurulmuş, bu uğurda çalışacak kişiler yardıma çağırılmıştır. Yurt çapında yapılacak bu derlemeye dokuz yüz on yedi kişi katılmıştır. Sekiz yıl süren bu derlemede Kuruma gönderilen fişlerin sayısı dört yüz elli bine ulaşmıştır. Birinci derlemedeki verimlerle birlikte işlenen yeni fişler *Derleme Sözlüğü*’nün yeni baskısının söz varlığını oluşturmuştur. Tam adı *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* olan bu eser on bir ciltte tamamlanmış, daha sonra gelen fişlerle ek cilt olarak yayımlanan bölümle ikinci derleme on iki ciltte tamamlanmıştır.

Birinci cildin “önsöz”ünde meraklıların ve gönüllülerin yardımlarıyla ortaya konulan eserin halk ağzındaki sözleri eksiksiz olarak tanıtacak, anlamlarını ve söyleniş özelliklerini bütün incelikleriyle, yanlışsız gösterecek nitelikte olmadığı belirtilmektedir. Böylesine büyük bir çalışmanın eksiklerinin ve yanlışlarının olması kaçınılmazdı. Yetişmiş çok sayıda dilcinin yurdu karış karış dolaşıp her yerde uzun süre kalarak incelemelerde bulunmasıyla bu sözlüğün hazırlanması gerektiği dile getirilmekte; ancak buna imkân bulunamadığına değinilmektedir.

Daha sonra yazılan eleştirilerde birtakım yanlışlara işaret edilmiş olsa da bunlar ortaya konulan toplam on sekiz ciltlik büyük çalışmayı gölgelememiştir.

Geçen zaman içerisinde kimi araştırmacıların yürüttüğü çalışmalar sonucunda iki büyük derleme çalışmasında derlenememiş söz varlığını içeren sözlükçeler *Derleme Sözlüğü'ne Katkılar* adıyla yayımlandı. Türkiye Türkçesi ağızları söz varlığında yer alan Arapça, Farsça, Ermenice, Rumca alıntı sözler üzerine çalışmalar da yapıldı.

Birtakım eksiklerine ve yanlışlarına karşın iki derleme çalışması sonucunda yayımlanan eserlerle Türkçe önemli kazanımlar elde etmiştir. Yeni sözlerin türetilmesinde de bu söz varlığından yararlanılmıştır. Derleme çalışmalarıyla ortaya konulan söz varlığı, yabancı sözlere Türkçe karşılıklar bulunmasına da önemli bir kaynak oluşturmuştur. Halk ağzında yalnızca bir iki bölgede kullanılmakta iken bu yolla yazı dilimize kazandırılan *abartmak, söylence, söylem, söylenti, ünlü, ünlenmek, yöntem, yönelmek, yöneltmek, yönetmek, yöre* gibi sözler, Türkçenin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve özleştirilmesi çabalarında başarıya ulaşılan örneklerden birkaçıdır.

311

Kurum, bir yandan derleme çalışmalarını yürütürken bir yandan da ağızların ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi özellikleri üzerine çeşitli araştırmaları yayımlamaktaydı. Üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde de bölge ağızları üzerine çok sayıda bitirme, yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanıyordu. Akademik aşamaya yönelik bu etkinliklerin yanı sıra bireysel veya toplu çalışmalar sonucunda ağızlar üzerine bilimsel yayınlar da gerçekleştirilmiştir. Dil bilimci olmasalar da yörelerinin ağızıyla ilgili çeşitli araştırmalar yapan ve bunları yayımlayan gönüllüler de az değildir.

Bütün bunlar, yapılan çalışmaların kısa bir değerlendirmesidir. Ancak yalnızca ağızlar konusunda bile yapılması gereken daha çok işimiz bulunmaktadır. Ağız araştırmalarının teknolojinin ulaştığı en son ürünlerle, sayısal ses kayıt aygıtlarıyla, ses bilimi yazılımlarıyla yapılması gerekmektedir. Sınırlı sayıda kurulan ses bilgisi laboratuvarlarının yaygınlaştırılması, ağız araştırmalarına yeni bir boyut kazandıracaktır. Yapmamız gereken bir başka önemli çalışma ise *Türkiye Türkçesi Ağız Atlası'nın* hazırlanarak yayımlanmasıdır. En küçük yerleşim birimlerine kadar yayılan ağız araştırmaları, ne yazık ki bir bütünü tamamlayacak nitelikte değildir.

Yine de Türkiye Türkçesi ağızları üzerine hem Türk Dil Kurumunda hem üniversitelerimizde önemli çalışmaların ortaya konulduğu yadsınamaz

bir gerçektir. Türk Dil Kurumu olarak hem iki büyük derlemenin verimlerini hem de yapılmış ağız çalışmalarının sözlükçelerini bir araya getirerek sanal ortamda Türkçenin en büyük sözlüğünün yeni bir parçasını daha kullanıma açmış bulunuyoruz. *Derleme Sözlüğü*'nün bir veri tabanına dönüştürülmesi ile yine Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan otuz bir ağız çalışmasından sözlükçesi bulunan yirmi beş eserin söz varlığının veri tabanında birleştirilmesiyle *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü* hazırlanmıştır. Büyük bir bölümü Türk Dil Kurumunun son yirmi yılda yayımladığı eserlerden oluşan ağız çalışmalarıyla ilgili kaynakça bilgileri ile bu eserlerden veri tabanına aktarılan söz varlıklarının sayısı aşağıda verilmiştir:

- Aksoy, Ömer Asım, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, (Haz. Cem Dilçin), C. I-II, Ankara, 1969. Alınan söz sayısı 11.815,
- Aydın, Mehmet, *Aybastı Ağzı. İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara, 2002. Alınan söz sayısı 1.266,
- Buran, Ahmet, *Keban, Baskıl ve Ağın Yöresi Ağızları*, Ankara, 1997. Alınan söz sayısı 894,
- Demir, Necati, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara, 2001. Alınan söz sayısı 1.443,
- Ercilasun, Ahmet B., *Kars İli Ağızları - Ses Bilgisi*, Ankara, 2002. Alınan söz sayısı 630,
- Eren, M. Emin, *Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları*, Ankara, 1997. Alınan söz sayısı 475,
- Erten, Münir, *Diyarbakır Ağzı, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara, 1994. Alınan söz sayısı 2.924,
- Gemalmaz, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, C. I-III, Ankara, 1995. Alınan söz sayısı 7.975,
- Gülensoy, Tuncer, Ahmet Buran, *Elâzığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, Ankara, 1994. Alınan söz sayısı 562,
- Gülensoy, Tuncer, *Kütahya ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara, 1988. Alınan söz sayısı 786,
- Gülseren, Cemil, *Malatya İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, Ankara, 2000. Alınan söz sayısı 1.363,
- Gülsevin, Gürer, *Uşak İli Ağızları, Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük*, Ankara, 2002. Alınan söz sayısı 1.864,
- Günay Turgut, *Rize İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara, 2002. Alınan söz sayısı 1.012,
- Günşen, Ahmet, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara, 2000. Alınan söz sayısı 2.413,

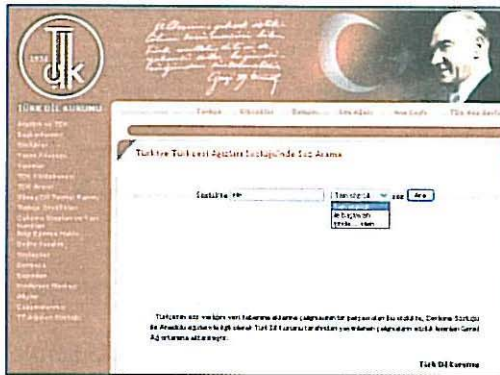
- Kalay, Emin, *Edirne İli Ağızları, İnceleme-Metin*, Ankara, 1998. Alınan söz sayısı 306,
- Korkmaz, Zeynep, *Güney-Batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara, 1994. Alınan söz sayısı 1.007
- Olçay, Selâhattin, Ahmet B. Ercilasun, Ensar Aslan, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, Ankara, 1988. Alınan söz sayısı 662
- Olçay, Selâhattin, *Doğu Trakya Yerli Ağzı, İnceleme-Derleme-Dizin*, Ankara, 1995. Alınan söz sayısı 1.092
- Olçay, Selâhattin, *Erzurum Ağzı, İnceleme-Derleme-Sözlük*, Ankara, 1995. Alınan söz sayısı 1.124
- Özçelik, Sadettin, Erdoğan Boz, *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı, Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük*, Ankara, 2002. Alınan söz sayısı 1.124
- Özçelik, Sadettin, *Urfâ Merkez Ağzı, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara, 1997. Alınan söz sayısı 822
- Özkan, Fatma, *Osmaniye Tatar Ağzı*, Ankara, 1997. Alınan söz sayısı 456
- Sağır, Mukim, *Erzincan ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara, 1995. Alınan söz sayısı 854
- Turan, Zikri, *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006. Alınan söz sayısı 2.467
- Yıldırım, Faruk, *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları*, C. I-II, Ankara, 2006. Alınan söz sayısı 1.096

İlk olarak *Derleme Sözlüğü*'nün bilgisayar ortamına aktarılmasıyla *Tür-*

kiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü veri tabanı 184.836 söz varlığıyla oluşturulmuş, diğer ağız çalışmalarının sözlükçelerindeki 46.432 sözün de aktarılmasıyla toplam 231.268 söz varlığından oluşan ağızlar sözlüğü kullanıma hazır duruma getirilmiştir.

Yazılımda üç ayrı sorgulama yapılabilmektedir.

Herhangi bir sözcüğü yazarak "tam sözcük" araması yapılabileceği gibi bir sözcük veya en az üç sestten oluşan ses grubu ile başlayan söz varlığı da

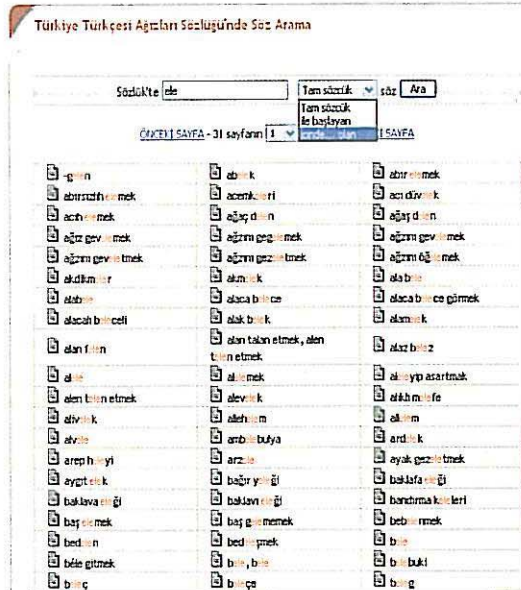
aranabilmektedir. Örneğin arama kutucuğuna “ele” yazarak “tam sözcük” araması yapıldığında “şaşma bildiren ünlem”in bölge ağızlarındaki çeşitli kullanışları sıralanmaktadır. “ele” sözü “ile başlayan” seçeneğinde arandığında ise “ele” sözü veya “ele” seslerini başında bulunduran bütün sözcükler gözler önüne serilmektedir. İlk iki seçeneğe göre arama, basılı sözlüklerde de mümkündür. Yalnızca böyle bir yazılımda mümkün olabilecek arama seçeneği ise içinde “ele” geçen bütün söz varlığını gösterebilmedir. İşte *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*’nde böyle bir özellik de bulunmaktadır. Örneğin “ele” ile başlayan, herhangi bir yerinde “ele” geçen veya “ele” ile sona eren bütün sözcükleri bulmak mümkündür.

Bu özelliklerle çalışma tamamlanmış demek değildir. Bir süre sonra seçeneklere derleme yerine göre arama yapma özelliği de eklenecektir. Böylece herhangi bir ilimizin veya ilçemizin söz varlığına ilişkin bütün verileri elde etmek mümkün olabilecektir. Anlam içerisinde arama, sözcük türlerine göre sorgulama gibi özellikler de yazılıma daha sonra kazandırılacaktır.

Daha önce sanal ortamda kullanıma açtığımız diğer sözlüklerimizde olduğu gibi *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*'nü de gönüllülerin, Türkçe severlerin katkılarıyla geliştirmek, zenginleştirmek amacındayız. Yeni eklenecek sözlerle, söyleyiş biçimleriyle, anlamlarla ve kullanım yerleriyle *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü* her geçen gün daha da gelişecek, mükemmelleşecektir. Herkesi, bu değerli söz hazinemize katkıda bulunmaya çağırıyoruz.

Yazı dilimizin yüz on yedi binden oluşan söz varlığını *Güncel Türkçe Sözlük* adıyla 2002 yılında bilişim ortamına

aktarmakla işe başlayan Kurumumuz, *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü* yazılımıyla 164.399 terimi tek bir veri tabanındaki yazılımla kullanıma açmıştır. *Kişî Adları Sözlüğü*ndeki yaklaşık 11.000, geçen ay kullanıma sunduğumuz *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*ndeki söz varlığıyla birlikte

şu anda Türk Dil Kurumunun sanal ortamdaki sözlüklerinin söz varlığı 520.000'i aşmış bulunmaktadır. Bu söz varlığını hem sanal ortamda çeşitli yazılımlarla hem bilgisayar ortamında yoğun disk olarak hem cep telefonlarında ücretsiz kullanıma sunan Kurumumuz, yeni sözlüklerle birlikte 20 Ekim 2008 günü başlayacak VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı açılışında altı yüz bine ulaşan söz varlığıyla Türk ulusuna en büyük armağanı sunacaktır.

Türkçenin yüz yüze kaldığı olumsuzluklara karşın yabancı sözlere ve terimlere karşılıklar türeterek, Türk dilinin tarihsel ve çağdaş kaynak eserlerini yayımlayarak, çeşitli toplantılar düzenleyerek etkinliklerini sürdüren Türk Dil Kurumu, dilimizin en büyük güç kaynağı söz varlığımızı da bir bütün hâlinde ortaya koyma amacındadır. Aşama aşama tamamlanan bu sözlük yazılımlarıyla çok yakın bir zamanda tek bir yazılımda ve tek bir veri tabanında sorgulama yapmak mümkün olabilecektir. *Güncel Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu* birkaç ay sonra, sesli olarak da sanal ortamda kullanıma sunulacaktır.

Batı dillerinde örneklerinin görüldüğü gibi bütün bu söz varlığının Türkçe için de kısaltılmamış (*unabridged*) biçimlerinin yayımlanmasıyla Türk dilinin en büyük kaynağı da ortaya konulmuş olacaktır. İşte o gün Türkçenin en büyük bayramını kutlayacağız.

O gün, çok yakındır...

Kaynakça:

TDK, *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, C. I, İstanbul, 1939.

_____, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I, Ankara, 1963.